ΠΕΡΣΕΦΟΝΗΣ ΠΑΓΩΝΑΡΗ-ΑΝΤΩΝΙΟΥ
Βοηθοῦ τοῦ Τομέα Κλασσικῆς Φιλολογίας

ΕΥΡΙΠΙΔΟΥ ΑΝΤΙΟΠΗ, ΑΠΟΣΠ. XVI K (= 198 N²)

(Σημειώσεις)

Οἱ σημειώσεις ποὺ ἀκολουθοῦν, ἀποτελοῦν συμβολὴ στὴ μελέτη τῆς χειρόγραφης παραδόσεως τοῦ ἀποσπάσματος XVI Καμπίτση (= 198 N²) τῆς *Ἀντιόπης* τοῦ Εὐριπίδη ἀπὸ τὸ ἀνθολόγιο τοῦ ψευδο-Μαξίμου[1].

Τὴν παράδοση τοῦ ἀνθολογίου, ποὺ ἀποδιδόταν ἄλλοτε στὸν Μάξιμο τὸν Ὁμολογητή, τὴν ἔλαβαν ὑπόψη τους οἱ ἐκδότες Kock[2], Nauck[3] καὶ Hense[4], ἐν ἀντιθέσει μὲ τὴν πρόσφατη καὶ καθόλα ἀξιόλογη ἔκδοση τῶν ἀποσπασμάτων τῆς τραγωδίας ἀπὸ τὸν καθ. Καμπίτση[5]. Τὸ κείμενο τοῦ ἀποσπ. ποὺ παραθέτω, εἶναι ἀπὸ τὴν ἔκδοση Καμπίτση, στὰ testimonia καὶ στὸ κριτικὸ ὑπόμνημα τῆς ὁποίας προστίθενται τὰ παραδιδόμενα ἀπὸ τὸ ἀνθολόγιο στοιχεῖα. Ἡ βιβλιογραφικὴ παραπομπὴ ποὺ χρησιμοποιῶ ὡς πρὸς τὴ μαρτυρία αὐτή, προτείνεται παράλληλα καὶ ὡς βελτίωση στὰ ὑπομνήματα τῶν CAF, TGF καὶ τοῦ *Ἀνθολογίου* τοῦ Στοβαίου.

---

1. Στὰ πλαίσια εὐρύτερης ἔρευνας ἐπισήμανα ὅτι τὸ ἀπόσπασμα αὐτὸ περιέχεται στὸν ἀθωνιτικὸ κώδικα τῆς Μονῆς τοῦ *Βατοπεδίου 36*, τοῦ 11ου αἰ. (φφ. 32-82ᵛ), καὶ εἰδικότερα στὸ εἰκοστὸ δεύτερο κεφάλαιο «Περὶ πλεονεξίας» τοῦ ἀνθολογίου τοῦ ψευδο-Μαξίμου μὲ τὴν ἔνδειξη *Εὐριπίδ(ου) Ἀντιόπη*. Γιὰ τὸν κώδικα αὐτὸν καὶ τὸ ἀπόγραφό του, τὸν *Marcianus gr. 507* τοῦ 12ου αἰ., βλ. μεταξὺ ἄλλων G.A. Longman, «Gnomologium Vatopedianum: The Euripidean Section», *CQ* N. S. 9 (1959) 129-41· Γ. Ἀ. Χριστοδούλου, «Gnomologium Vatopedianum καὶ Gnomologium Venetum: Τὸ Σοφόκλειο τμῆμα», *ΕΕΦΣΠΑ* 26 (1977-78) 306-30· Π. Παγωνάρη-Ἀντωνίου, «Συμβολὴ στὴν ἔρευνα δύο βυζαντινῶν γνωμολογίων, Vatoped. 36 καὶ Marc. gr. 507», *Παρουσία* 1 (1982) 186-95.

2. T. Kock, *Comicorum Atticorum Fragmenta* (CAF), τόμ. II, Teubner, Leipzig 1880-1888 (ἀνατ. Utrecht 1976), σ. 509, ἀπόσπ. 99.

3. A. Nauck, *Tragicorum Graecorum Fragmenta*² (TGF), Petersburg 1888 (ἀνατ. Hildesheim 1964), χωρὶς βιβλιογραφικὴ παραπομπή.

4. O. Hense, *Ioannis Stobaei Anthologium*, Berlin 1893 (ἀνατ. Berlin 1958), 3.16.4 (III 481 H).

5. J. Kambitsis, *L'Antiope d'Euripide. Édition commentée des fragments*, Athènes 1972, σ. 6. Γιὰ τὴν προθυμία του νὰ συζητήσει μαζί μου τὸ θέμα εὐχαριστῶ τὸν καθ. Καμπίτση καὶ ἀπὸ τὴ θέση αὐτή.

Εἰ δ' εὐτυχῶν τις καὶ βίον κεκτημένος
μηδὲν δόμοισι τῶν καλῶν θηράσεται,
ἐγὼ μὲν αὐτὸν οὔποτ' ὄλβιον καλῶ,
φύλακα δὲ μᾶλλον χρημάτων εὐδαίμονα.

I Stob. *Flor.* 3.16.4 (III 481 H) cum lemmate *Εὐριπίδου Ἀντιόπης.*
II. P. Petrie 1.3(1) [=P. Lit. Lond. 5771], 6-9 *Εὐριπίδου/ «εἰ δ' εὐτυχῶν]τις... ὄλβιο[ν καλῶ».* III Ps.-Max. Conf. c. 22, p. 602 Combefis [=*PG* 91, 857B] cum lemm. *Εὐριπίδ.* 2 *δόμοισι* P Stob.: *δ' ὅμως τι* Ps.-Max Conf. *θηρασε[ται* P (coniecerat Kock): *πειράσεται* Stob. Ps.-Max. Conf. 3 *αὐτὸν οὔποτ'* ()*ονουπ[* Stob. MA Ps. —Max. Conf.: *οὔποτ' αὐτὸν* Stob. S 4 *εὐδαίμονα* immerito suspectum.

Οἱ loci communes στοὺς ὁποίους περιέχεται τὸ ἀπόσπ. XVI τῆς *Ἀντιόπης* τοῦ Εὐριπίδη, ἀποδίδονταν στὸν Μάξιμο τὸν Ὁμολογητή[6]. Ἡ πρόσφατη ἔρευνα τοῦ Richard[7] γιὰ τὰ ἑλληνικὰ ἀνθολόγια, καὶ εἰδικότερα γιὰ τὴν κατηγορία τῶν sacro-profanes[8] ἀνθολογίων, στὴν ὁποία ἐντάσσονται οἱ ἐκλογὲς αὐτές, κατέληξε ἐκτὸς ἀπὸ γενικὲς διαπιστώσεις[9], καὶ σὲ παρατηρήσεις σχετικὲς μὲ τὰ βασικὰ προβλήματα τῆς χειρόγραφης παραδόσεως τοῦ ἐν λόγω ἀνθολογίου· συγκεκριμένα, ὅτι α) ἡ σύνταξη τοῦ ἀνθολογίου τοποθετεῖται στὴν περίοδο τοῦ μεταχαρακτηρισμοῦ (9ος-10ος αἰ.), καὶ ὅτι β) θεωρεῖται ἀναξιόπιστη ἡ μαρτυρούμενη ἀπὸ μερικὰ χειρόγραφα προσγραφὴ του στὸν Μάξιμο

---

6. *Μαξίμου Κεφάλαια Θεολογικά, ἤτοι Ἐκλογαὶ ἐκ διαφόρων βιβλίων τῶν τε καθ' ἡμᾶς καὶ τῶν θύραθεν, PG* 91, 721-1027. Τὸ ἀνθολόγιο περιλαμβάνει ἑβδομήντα ἕνα κεφάλαια, καὶ ἐκδόθηκε γιὰ πρώτη φορὰ — καὶ μοναδικὴ ἀπ' ὅσο γνωρίζω — ἀπὸ τὸν Combefis, ὁ ὁποῖος τὸ συμπεριέλαβε στὸν δεύτερο τόμο τῆς ἐκδόσεώς του τοῦ Μαξίμου τοῦ Ὁμολογητοῦ (Paris 1675, σσ. 582-689). Βλ. καὶ τὸ σχετικὸ ἄρθρο τοῦ Π. Χρήστου *(Θρησκευτικὴ καὶ Ἠθικὴ Ἐγκυκλοπαιδεία,* τόμ. 8, Ἀθῆναι 1965, στ. 619).

7. M. Richard, *Florilèges Grecs,* στ. 475 κ.ἑ. (στὸ *Dictionnaire de Spiritualité, Ascétique et Mystique Doctrine et Histoire,* τόμ. 5, Paris 1964, λῆμμα *Florilèges Spirituels).* Γιὰ τὴν πολύτιμη αὐτὴ συμβολή του στὴν ἔρευνα τῶν ἀνθολογίων βλ. J. Irigoin, *RPh* 38 (1964) 138 (στὴ βιβλιοκρισία τῆς ἐπανεκδόσεως τοῦ L. Sternbach, *Gnomologium Vaticanum e codice Vaticano Graeco* 743, Berlin 1963).

8. Διατηρῶ τὸν ξενόγλωσσο ὅρο, ἐπειδὴ δὲν ὑπάρχει ἀντίστοιχος νεοελληνικός. Στὴν κατηγορία αὐτὴ ἀνήκουν καὶ οἱ κώδικες τῆς σημ. 1 μόνον ὡς πρὸς τὸ τμῆμα ποὺ περιέχεται στὰ φφ. 1-67ᵛ καὶ 1-71ᵛ ἀντίστοιχα· πβλ. Richard, ὅ.π., στ. 488, 492.

9. Ὅπως εἶναι ἡ σχετικὴ μὲ τὴ μεγάλη σύγχυση ποὺ ἐπικρατεῖ στὸν χῶρο τῆς ἔρευνας τῶν ἀνθολογίων, καὶ ἡ ὁποία ὀφείλεται ὄχι μόνο στὴ σύμφυρση τῆς χειρόγραφης παραδόσεώς τους, ἀλλὰ καὶ στὶς ἀνεπαρκεῖς ἐκδόσεις τους. Ὡς πρὸς τὴν «ἀναξιόπιστη», κατὰ τὸν Richard, ἔκδοση τοῦ Combefis, εἶναι πράγματι χαρακτηριστικὸ ὅτι ἡ φράση «Ψυχῇ μέγας χαλινὸς ἐστιν ὁ νοῦς» (*PG* 91, 736 A) φέρεται ὡς πρῶτος στίχος τοῦ ἀποσπ. XVIII K (= 199 N²) τῆς *Ἀντιόπης* τοῦ Εὐριπίδη, γιὰ τὸ ὁποῖο γίνεται λόγος παρακάτω. Γιὰ τὰ ἀνθολόγια γενικότερα εἶναι χρήσιμη ἡ εἰσαγωγὴ τοῦ ἄρθρου τοῦ Ph. Delhaye, *Florilèges Latins,* στ. 435 κ.ἑ. (στὸ λεξικὸ τῆς σημ. 7).

τὸν Ὁμολογητή, τὸν Μ. Βασίλειο ἢ καὶ σὲ ἄλλους, ἐπειδὴ τὸ ἀνθολόγιο παραδίδεται ἀνωνύμως στὴν πλειονότητα τῶν χειρογράφων[10].

Εἶναι γνωστὸ ὅτι τὸ *Ἀνθολόγιο* τοῦ Στοβαίου παραδίδει τοὺς περισσότερους ἀπὸ τοὺς διακόσιους τριάντα σωζόμενους στίχους τῆς *Ἀντιόπης* τοῦ Εὐριπίδη[11]. Ἀπὸ τὸ ἀνθολόγιο τοῦ ψευδο-Μαξίμου μαρτυρεῖται ἐκτὸς ἀπὸ τὸ μνημονευόμενο, καὶ τὸ ἀπόσπ. XVIII K (= 199 N²) μὲ τὴν ἔνδειξη «Εὐριπίδου ἐν Ἀντιόπῃ», καὶ στὸ κεφάλαιο «Περὶ φρονήσεως καὶ βουλῆς»[12]. Παρόλο ποὺ ἡ βιβλιογραφικὴ παραπομπὴ τοῦ ἀποσπ. αὐτοῦ εἶναι γνωστὴ (κεφ. 2, σ. 536 Combefis [= *PG* 91,736A]), ὁ Καμπίτσης (σ. 7) ἀναφέρεται στὴ λατινικὴ μετάφραση τοῦ ἀνθολογίου ἀπὸ τὸν Ribittus[13]. Ὡς πρὸς τὸ ἐξεταζόμενο ἀπόσπ. XVI ὁ Καμπίτσης ἀποσιωπᾶ, ὅπως ἀναφέρθηκε, τὴ μαρτυρία τοῦ ψευδο-Μαξίμου[14] στὰ testimonia καὶ στὸ κριτικὸ ὑπόμνημα (σ. 6), ἐνῶ στὰ ἑρμηνευτικὰ σχόλια (σ. 53) ἀπορρίπτει τὴ γραφὴ τοῦ ἀνθολογίου δ' *ὅμως τι*, τὴν ὁποία ἐξέλαβε ὡς διόρθωση τοῦ Heath[15]. Στὴν πραγματικότητα δὲν πρόκειται γιὰ διόρθωση, ἀφοῦ ὁ Heath υἱοθετεῖ ὡς ὀρθότερη τὴ γραφὴ τοῦ ἀνθολογίου[16]. Παράλληλα, ὁ Καμπίτσης ὑποστηρίζει ὡς «ἀπαραίτητη» (indispensable) τὴ γραφὴ *δόμοισι*, καὶ ἀντικρούει τὴν αἰτιολογία τῆς ὑποτιθέμενης διορθώσεως μὲ ἀνάλογα ἀπὸ τὸν Εὐριπίδη παραδείγματα ἀπρόθετης δοτικῆς τοπικῆς.

Τὸ ἀπόσπ. XVI ἀποτελεῖ, ὅπως εἶναι γνωστό, ρήση τοῦ Ἀμφίωνα, καὶ ἀνήκει στὸν «ἀγῶνα λόγων», στὸν περίφημο μεταξὺ τῶν δύο ἀδελφῶν διάλογο,

---

10. Ἡ ἔρευνα ἀφορᾶ τὰ ἑξήντα ἀπὸ τὰ ἐνενήντα περίπου σχετικὰ χειρόγραφα, καὶ μόνον ὡς πρὸς τὸ ἔκτο «περὶ φιλίας» κεφάλαιο (Richard, στ. 488).

11. Εἶναι σωστὴ ἡ ἐπισήμανση τοῦ G. Ronnet (*RPh* 49 (1975) 28, στὴ βιβλιοκρισία τῆς ἐκδόσεως Καμπίτση) ὅτι ὁ ἐκδότης δὲν ἀναφέρεται στὴ χειρόγραφη παράδοση τῶν ἀποσπασμάτων τῆς τραγωδίας.

12. Ἡ παρατήρησή μου ἰσχύει γιὰ τὸ ἐκδεδομένο ἀπὸ τὸν Combefis ἀνθολόγιο· μιὰ μελλοντικὴ κριτικὴ ἔκδοση τοῦ ἀνθολογίου αὐτοῦ ἐνδέχεται νὰ ἀναιρέσει τὸν ἰσχυρισμὸ αὐτό.

13. Ὡς πρὸς τὴ μετάφραση βλ. Richard, στ. 491. Ἡ βιβλιογραφικὴ ἀταξία προέρχεται μᾶλλον ἀπὸ τὴν ἔκδοση τοῦ Στοβαίου, *Ἀνθολ.* 3.3.2 (III 192 H), ἐνῶ ὁ Nauck (ἀπόσπ. 199) δὲν μνημονεύει τὴ μαρτυρία τοῦ ψευδο-Μαξίμου.

14. Ἀπ' ὅσο μπόρεσα νὰ διαπιστώσω, τὴ μαρτυρία τὴν ἀγνοεῖ καὶ ὁ H. Schaal, *De Euripidis Antiopa*, 1914, σσ. 5,6.

15. B. Heath, *Notae sive lectiones ad tragicorum Graecorum veterum Aeschyli Sophoclis Euripidis... dramata deperditorumque reliquias*, τόμ. I, Oxonii 1762. Τὴ βιβλιογραφικὴ παραπομπὴ ὀφείλω στὸν φίλο καθ. Γεώργιο Ἀ. Χριστοδούλου· τὸν εὐχαριστῶ καὶ ἀπὸ τὴ θέση αὐτὴ γιὰ τὴν πολύτιμη πληροφορία του.

16. Ὁ Heath, ὅ.π., *Notae in Fragmenta* (161) σημειώνει «In Antiopam 59», στίχος 2 *μηδὲν δ' ὅμως τι*... ὅτι «Rectius hic versus ita apud S. Maximum legitur...». — Εὐχαριστῶ τὸν συνάδελφο Πανταζῆ Τσελεμάνη (Ὀξφόρδη), ποὺ μοῦ ἔστειλε φωτοαντίγραφο τῆς ἐργασίας τοῦ Heath.

ὅπου ἐκφράζονται οἱ δύο ἐκ διαμέτρου ἀντίθετες θέσεις, ἐκείνη δηλαδὴ τοῦ Ζήθου, ποὺ ἐκπροσωπεῖ τὴν *πόνων εὐμουσίαν*, καὶ ἡ στάση ζωῆς τοῦ Ἀμφίωνα, ἡ *μοῦσα ἀργός, χρημάτων ἀτημελής*[17]. Ἡ διατήρηση τῆς γραφῆς *δόμοισι* στὴν ἔκδοση Καμπίτση ὑπαγορεύεται ἀπὸ τὸ πνεῦμα τῆς ἀπραγμοσύνης, ποὺ συνιστᾶ τὸ ἰδεῶδες τῆς ζωῆς γιὰ τὸν Ἀμφίωνα. Ἀπὸ τὴν ἄποψη αὐτὴ εἶναι ἐνδεικτικὴ ἡ νοηματικὴ ἀλλὰ καὶ ἡ ὑφολογικὴ ἀντιστοιχία τοῦ ἀποσπ. αὐτοῦ μὲ τὴ ρήση τοῦ Ζήθου (ἀπόσπ. VIII K (= 187 N²))[18], στὴν ὁποία περιγράφονται οἱ βλαβερὲς συνέπειες ποὺ συνεπάγεται ἡ *μοῦσα ἀργὸς* τοῦ ἀδελφοῦ του Ἀμφίωνα[19].

Ὡς πρὸς τὴ γραφὴ *δ' ὅμως τι* τοῦ ψευδο-Μαξίμου, αὐτὴ δὲν μπορεῖ, καταρχάς, νὰ ἐνταχθεῖ στὴν κατηγορία ἐκείνη τῶν γενικῶν ὅρων ποὺ εὔκολα ἀναγνωρίζονται καὶ ἐπισημαίνονται, καὶ οἱ ὁποῖοι ἀποτελοῦν τοὺς σταθεροὺς κανόνες κατὰ τὴ διαδικασία τῆς ἐπιλογῆς γνωμικῶν στίχων (ὅπως π.χ. ἡ χρήση τοῦ ὑπερθετικοῦ βαθμοῦ τοῦ ἐπιθέτου στὴ θέση τοῦ θετικοῦ, καὶ τοῦ πληθυντικοῦ ἀριθμοῦ ἀντὶ τοῦ ἑνικοῦ, κ.ἄ.)[20]. Ὡστόσο, ἀπὸ τὴν παλαιογραφική, γλωσσικὴ καὶ ἑρμηνευτικὴ ἐξέταση τῆς γραφῆς αὐτῆς προκύπτουν οἱ ἑξῆς παρατηρήσεις:

α. Ἀπὸ παλαιογραφικὴ ἄποψη ἡ γραφὴ *δ' ὅμως τι* μπορεῖ νὰ δικαιολογηθεῖ ὡς ἁπλὴ παρανάγνωση τῆς γραφῆς *δόμοισι* ὡς ἑξῆς: μὲ ἐναλλαγὴ τῶν γραμμάτων *οις σὲ ως*, ἐνῶ ἕνα γιῶτα μὲ διαλυτικὰ καὶ ἀρκετὰ ἐπιμηκυσμένο θὰ μποροῦσε νὰ ἐκληφθεῖ σὰν τὸ συντομογραφικὸ σημεῖο τοῦ *τι*[21]. Πιθανότερο, ὅμως, θεωρῶ ὅτι πρόκειται γιὰ *διάφορες γραφὲς* (lectiones variae), γιατὶ μιὰ ἀνάλογη παράδοση ἐντοπίζεται στὸ Εὐριπίδειο ἀπόσπ. 659 N², στίχ. 4 *δόμοις* (Στοβ. *Ἀνθολ.*): *δ' ὅμως* (Στοβ. *Ἐκλ.*)[22].

---

17. Βλ. Καμπίτση, σ. XXII κ.ἑ., κ.ἀ.

18. Πβλ. τὴν ἐπιβεβαίωση τῆς εἰκασίας τοῦ Kock, καὶ γι' αὐτὸ βλ. Καμπίτση, σ. 53.

19. Βλ. Καμπίτση, σ. XXVI, κ.ἀ. Ἡ υἱοθέτηση αὐτῆς τῆς γραφῆς εἶναι αἰτιολογημένη ἀπὸ τὴν ἄποψη ὅτι δὲν ἀγνοεῖται τὸ πλαίσιο μέσα ἀπὸ τὸ ὁποῖο προέρχεται ἡ «γνώμη», ἀφοῦ ἡ ἴδια ἡ φύση τῆς ἐπιλογῆς — κατὰ τὴ σύνταξη ἑνὸς ἀνθολογίου — προϋποθέτει μιὰ λειτουργία πολύπλοκη, ποὺ δὲν πραγματοποιεῖται πάντοτε χωρὶς θυσίες.

20. Ὅπως συμβαίνει λ.χ. στὸν *Βατοπεδινὸ 36* κώδικα, φ. 114, μὲ τὴ γραφὴ ἔχθιστος (*ἐχθρὸς* codd.) στὸν ὁμηρικὸ στίχο I 312. Περισσότερα παραδείγματα στὸ ἀξιόλογο ἄρθρο τῆς A. Meschini, «Sugli Gnomologi Bizantini di Euripide», *Helicon* 13-14 (1973-74) 354.

21. Τὸν συμβολισμὸ αὐτὸ βλ. T. W. Allen, *Abbreviations in Greek manuscripts*, Oxford 1889 (ἀνατ. Amsterdam 1967), σ. 25, πίν. VIII· G.F. Cereteli, *De compendiis codicum Graecorum, praecipue Petropolitanorum et Mosquensium anni nota instructorum*, St. Petersburg ²1904 (ἀνατ. Hildesheim - New York 1969), πίν. X· V. Gardthausen, *Griechische Palaeographie*, τόμ. II, Leipzig ²1913, σ. 340.

22. Στοβ. *Ἀνθολ.* 2.8.12 (III 155 W). Πβλ. C. Valckenaer, *Diatribe in Euripides perditorum dramata reliquias*, Lugduni 1767, σ. 140, ὡς πρὸς τὴ διόρθωσή του στὸ ἀπόσπ. 533 N² (= Στοβ. *Ἀνθολ.* 4.52ᵃ .13 (III 1076 H)), στίχ. 3 *τηλικήδ' ὅμως* (*τηλίκη*

β. Ἡ γραφὴ *δόμοισι* δὲν «ἐνοχλεῖ», ἐπειδὴ εἶναι μιὰ ἀπρόθετη δοτικὴ τοπική, ὅπως ὑποστηρίζει ὁ Καμπίτσης, ἀλλὰ γιατὶ στὸν στίχο αὐτὸ χρησιμοποιεῖται τὸ ρ. *θηρῶμαι* μαζὶ μὲ τὸ οὐσ. *δόμος*[23]. Ὅσο γιὰ τὴ γλωσσικὴ τεκμηρίωση τῆς γραφῆς τοῦ ψευδο-Μαξίμου, ἡ δυσχέρεια δὲν προκύπτει ἀπὸ τὴ συνύπαρξη τῶν δύο ἀντιθετικῶν συνδέσμων[24], οὔτε καὶ ἀπὸ τὴν ἐπιρρηματικὴ χρήση *μηδέν τι* (μὲ συγκριτικὸ ἢ ἐπίρρημα)[25], ἀλλὰ ἀπὸ τὴν ἔκφραση *μηδὲν δ' ὅμως τι*, γιὰ τὴν ὁποία δὲν βρέθηκαν παράλληλες μαρτυρίες.

γ. Τὸ ἀπόσπ. XVI ἐντάσσεται στὸν «ἀγῶνα λόγων», καὶ εἰδικότερα στὸ σημεῖο ἐκεῖνο, ὅπου ὁ Ἀμφίων ἐπιστρατεύει ὅλη του τὴ ρητορικὴ δεξιότητα προκειμένου νὰ πείσει τὸν ἀδελφό του Ζῆθο[26]. Πράγματι, ὁ Ἀμφίων ἐπιχειρηματολογεῖ, καὶ «ἡ ἐπιχειρηματολογία του», ἡ ὁποία, κατὰ τὸν Καμπίτση (σ. XXVII), «εἶναι πυκνότερη ἀπὸ ἐκείνη τοῦ Ζήθου», ἐκφράζεται στὸ ἀπόσπασμα αὐτὸ μὲ τρόπο ἰδιαίτερα ἐναργή: πρόκειται γιὰ τὴ γνωμικὴ ὑπόσταση τῆς ρήσεως[27], ἀλλὰ καὶ τὴ συσσώρευση ὅρων τῆς ἴδιας σημασιολογικῆς οἰκογενείας, ὅπως εἶναι οἱ ὅροι εὐτυχίας (*εὐτυχῶν, ὄλβιος, εὐδαίμων*)[28], καὶ οἱ ὅροι ποὺ δηλώνουν ὑλικὰ ἀγαθὰ (*βίον κεκτημένος, φύλαξ χρημάτων*). Ὅλα αὐτὰ ὁδηγοῦν τὴν ἔνταση στὸ κατακόρυφο σημεῖο καὶ καθηλώνουν τὴν ἀκοὴ τοῦ

δόμοις Στοβ. A), τὴν ὁποία υἱοθετεῖ ὁ Nauck. Πβλ. ἴσως καὶ ἀπὸ Σοφ. *Οἰδ. Τ.* 287, ὅπου οἱ περισσότεροι κώδικες παραδίδουν *ἀλλ' οὐκ ἐν ἀργοῖς*, ἐνῶ οἱ L^{ac} TP^{ac} ἔχουν *ἀλλ' οὐκ ἐναργῶς*· βλ. R. D. Dawe, *Studies on the text of Sophocles*, II Leiden 1973, σ. 110· G. A. Christodoulou, «Varietas lectionis in Oedipo Rege», *Ἀθηνᾶ* 78 (1982) 205.

23. Βλ. J. T. Allen - G. Italie, *A concordance to Euripides* 1954 (ἀνατ. Hildesheim 1970) στὶς λέξεις· πβλ. τὴ χρήση τοῦ *δόμος* στὰ προαναφερθέντα ἀποσπ. 659 καὶ 533 N^2.

24. Βλ. LSJ⁹, s.v. *ὅμως* II· ThGL, s.v. *ὅμως*, στ. 2007, ἐνῶ στὸν J. D. Denniston, *The Greek Particles*, Oxford ²1959 χωρὶς μνεία στὸ *ὅμως*. Πβλ. Εὐριπ. *Ἄλκ.* 693, 891· *Ἀνδρ.* 245, κ.ἄ.

25. ThGL, s.v. *μηδείς*, στ. 963 «addito τι» μὲ παραδείγματα· LSJ⁹, s.v. *μάλα* II 5. Βλ. ἐπίσης Fr. Ellendt, *Lexicon Sophocleum*, Berlin 1872 (ἀνατ. Hildesheim 1958), s.v. *μηδείς* «adverbiascit». Πβλ. Εὐριπ. *Ἑκ.* 817 (μὲ συγκριτικό, καὶ μὲ τὴ σημασία «οὐδαμῶς», βλ. J.C. Kamerbeek, *The plays of Sophocles, I, The Ajax*, Leiden 1963, στὸν στίχ. 280), *Ἄλκ.* 522, ἐνῶ *Ἀνδρ.* 1234 (μὲ ἐπίρρημα, καὶ χωρὶς σχόλιο στὴν ἔκδοση P.T. Stevens, *Euripides Andromache*, Oxford 1971, ad l.). Εὐχαριστῶ καὶ ἀπὸ τὴ θέση αὐτὴ τὸν δρ Θεόδωρο Στεφανόπουλο γιὰ τὶς χρήσιμες παρατηρήσεις του.

26. Πβλ. στὴν ἔκδοση Καμπίτση τὰ ἀποσπ. XI κ.ἑ., τὰ ὁποῖα συνιστοῦν τὴν ἐπιχειρηματολογία τοῦ Ἀμφίωνα.

27. Ἡ πανανθρώπινη ἰσχὺς τῆς «γνώμης» (κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη (*Ρητ.* 1395 b1) ἡ «γνώμη» παρέχει «βοήθειαν μεγάλην» στὸν ρήτορα) ἐπιβεβαιώνεται ἀπὸ τὸ γεγονὸς ὅτι τὸ ἀπόσπ. μαρτυρεῖται ἀπὸ τρεῖς διαφορετικὲς πηγὲς τῆς χειρόγραφης παραδόσεως· τὰ σχετικὰ μὲ τὴ μαρτυρία τοῦ παπύρου βλ. στὸν Καμπίτση, σσ. XXXV (στὴ σημ. 2 ἀντὶ XV νὰ γραφεῖ XVI), 6, 52.53.

28. Βλ. τὴν πρόσφατη καὶ σχετικὴ ἐργασία τῆς M. McDonald, *Terms for happiness in Euripides*, Göttingen 1978, σ. 227, κ.ἀ.

συνδιαλεγομένου, καθὼς μάλιστα ὁ Ἀμφίων ἀποφαίνεται ὅτι τὰ ὑλικὰ ἀγαθὰ δὲν καθιστοῦν τὸν ἄνθρωπο *ὄλβιο*[29], ἂν δὲν ὑπάρξει ἡ προϋπόθεση ἐκείνη ποὺ ἐκφέρεται μὲ τὸν δεύτερο στίχο τοῦ ἀποσπάσματος.

Ὁ ἑρμηνευτικὸς σχολιασμὸς τοῦ Καμπίτση ὡς πρὸς τὸν στίχο αὐτὸν δὲν εἶναι πειστικός, γιατὶ ὁ Ἀμφίων δὲν ἐπισημαίνει στὸν ἀδελφό του ὅτι «c'est en restant chez soi que l'on peut espérer atteindre au bonheur»[30], ἀλλὰ ἀκριβῶς τὸ ἀντίθετο. Μὲ ἄλλα λόγια, δὲν μπορεῖ κανεὶς νὰ ἐλπίζει στὴν ἀληθινὴ εὐτυχία «μένοντας σπίτι του» ἢ «en relation intime avec l'ἀπραγμοσύνη», ἀλλὰ μόνον ἐφόσον δὲν θὰ ἀρκεσθεῖ στὴν ὑλικὴ εὐημερία, ὥστε νὰ μὴν ἀναζητήσει τὰ *καλά*[31]. Στὴν ἀντίθετη περίπτωση, ὅταν δηλαδὴ ὁ ἄνθρωπος δὲν *θηρᾶται τὰ καλά*, ἀλλὰ μένει ἀπράγμων, ἡ ἄποψη τοῦ Ἀμφίωνα εἶναι σαφὴς καὶ δηλώνεται μὲ τὸν τελευταῖο καὶ χαρακτηριστικὸ στίχο τοῦ ἀποσπάσματος, ὅπου ὁ ἄνθρωπος γίνεται *φύλαξ... χρημάτων εὐδαίμων*[32].

Σύμφωνα μὲ τὴν ἄποψη αὐτὴ ἡ γραφὴ τοῦ ψευδο-Μαξίμου ἀνταποκρίνεται καλλίτερα στὸ νόημα τῆς «γνώμης», στὸ ὅτι δηλαδὴ ἡ ἀληθινὴ εὐτυχία δὲν ἀποκλείει τὴν ὑλικὴ εὐημερία, προϋποθέτει ὅμως τὸ *θηρᾶσθαι τὰ καλά*. Ὅσο γιὰ τὴ μοναδικότητα τῆς ἐκφράσεως ποὺ μαρτυρεῖται μόνον ἀπὸ τὸ ἀνθολόγιο, δὲν θὰ πρέπει νὰ κριθεῖ ὕποπτη καί, ἐξαιτίας αὐτοῦ καὶ μόνον τοῦ λόγου, νὰ ἀποκλεισθεῖ. Ἐκεῖνο πού, κατὰ τὴ γνώμη μου, εἶναι ἐπισφαλὲς ὡς πρὸς τὴν

---

29. Ἡ ἑρμηνεία τοῦ ὅρου «blessed, trully happy» ἀπὸ τὸν B. Snell (*Scenes from Greek Drama* (1964), 87) γίνεται ἀποδεκτὴ ἀπὸ τὸν Καμπίτση (σ. 53) καὶ ἀπὸ τὴν McDonald (ὅ.π., σσ. 227, 304).

30. Σύμφωνα μὲ τὴν ἑρμηνεία αὐτὴ ὁ Ἀμφίων φαίνεται σὰν νὰ ἀποδέχεται τὴν κατηγορία τῆς ἀπραγμοσύνης ποὺ τοῦ ἐπιρρίπτει ὁ ἀδελφός του. Ὡς πρὸς αὐτὸ εἶναι ἐνδιαφέρουσα ἡ ἐξῆς παρατήρηση τῆς McDonald (σ. 227): ὁ πρῶτος ὅρος τοῦ ἀποσπ.*(εὐτυχῶν)* ἐνδέχεται νὰ περικλείει τὴ σημασιολογικὴ ἀπόχρωση «succeeding in», τῆς προσωπικῆς δηλαδὴ ἐπιτυχίας, καὶ ὄχι μόνον τῆς καλῆς τύχης (πβλ. τὴ νοηματικὴ ἀπόδοση τοῦ ἀποσπ. ἀπὸ τὸν Snell, ὅ.π.). Ἂν πράγματι ἰσχύει αὐτό, τότε ἡ πρόταξη τοῦ ὅρου δὲν εἶναι τυχαία, γιατὶ ὁ Ἀμφίων τονίζει ἔτσι (μὲ τὸν πρῶτο στίχ.) ὅτι «δὲν τοὔρθαν μόνο καλά, ἀλλὰ καὶ τὰ κατάφερε νὰ ἔχει τὸν τρόπο του».

31. Γιὰ τὸν σχολιασμὸ καὶ τὶς κατὰ καιροὺς ἑρμηνεῖες τοῦ ὅρου βλ. Καμπίτση, σ. 53.

32. Προκειμένου γιὰ τὸν πολυσυζητημένο ὅρο *εὐδαίμων*, ἀλλὰ καὶ γιὰ τὴν «παραδοξότητα τῆς φράσεως» κατὰ τὸν Ronnet (στὴ βιβλιοκρισία του, ὅ.π.), ὁ Καμπίτσης (αὐτ., ὅπου καὶ ἀξιολογεῖ τὶς προταθεῖσες διορθώσεις) υἱοθετεῖ τὴν ἑρμηνεία τοῦ Snell (ὅ.π.· πβλ. McDonald, σσ. 227.228, 293, 299.300) καὶ ἀποδίδει τὸν ὅρο «εὐνοημένος ἀπὸ τὴν τύχη, πλούσιος». Ἡ σημασιολογικὴ ἀπόχρωση «πλούσιος» συναντᾶται, κατὰ τὸν Snell, στοὺς πεζογράφους· στὴν προκείμενη ὡστόσο περίπτωση δὲν μπορεῖ νὰ ὑποστηριχθεῖ, γιατὶ ὁ ὅρος *εὐδαίμων* συνάπτεται βέβαια μὲ «ἀνάξιό» του οὐσιαστικὸ (*φύλαξ*· σχετικὰ ἡ McDonald παρατηρεῖ ὅτι ἐν σχέσει μὲ τὰ πρώιμα ἔργα του ὁ Εὐριπίδης χρησιμοποιεῖ τὸν ὅρο *εὐδαιμονία* ὅλο καὶ περισσότερο «to the underserving»), ἡ σημασιολογική του ὅμως φόρτιση τὸν καταστάσει σὲ μιὰ βαθμίδα κατώτερη ἀπὸ τὸ *ὄλβιος*.

ὑποστήριξη ἢ μὴ τῆς γραφῆς αὐτῆς ἀπὸ τὸν ἐκδότη, εἶναι ἡ ὑφιστάμενη ἀξιολόγηση τῆς χειρόγραφης παραδόσεως τοῦ ἀνθολογίου τοῦ ψευδο-Μαξίμου. Ἐν τῶ μεταξὺ ὅμως μπορεῖ νὰ ὑποστηριχθεῖ μὲ βεβαιότητα ὅτι ἡ γραφὴ δ' ὅμως τι δικαιοῦται μιὰ θέση στὸ κριτικὸ ὑπόμνημα τοῦ ἀποσπάσματος αὐτοῦ.

RÉSUMÉ

Perséphone Pagonari - Antoniou, Remarques sur le fr. XVI K (= 198 N²) de l'*Antiope* d'Euripide

Le fragment XVI Kambitsis de l'*Antiope* d'Euripide, parallèlement à d'autres sources, nous est aussi transmis par le florilège du Pseudo-Maxime. Il s'agit d'une composition sacro-profane, née à l'époque de la translittération des textes, selon la recherche de M. Richard.

Cette source n'est pas utilisée par Kambitsis, dans son édition commentée des fragments de la tragédie; mais l' éditeur attribue la leçon du florilège δ' ὅμως τι à B. Heath, en supposant que celui-ci conteste l'emploi du locatif sans préposition de δόμοισι (Stobée, papyrus).

Au point de vue de la morphologie et du contenu, la leçon δ' ὅμως τι semble être une *varia lectio*, qui s'accorderait mieux au sens du fragment. On ne doit pas, en outre, tenir pour suspecte l'expression μηδὲν δ' ὅμως τι, en nous fondant sur le seul critère d'une tournure inconnue par ailleurs. L'absence, enfin, d'une édition critique du florilège, même de nos jours, rend nécessaire l'emploi de la leçon δ' ὅμως τι ne serait-ce que dans l'apparat critique du fragment.